

Міністерство культури України
Львівська національна музична академія імені М. В. Лисенка

МАРТИНОВА Наталія Іванівна

УДК 78.21;78.421

**ЗВУКОВИЙ УНІВЕРСУМ ІНДУСТРІАЛЬНОГО МІСТА
У ФОРТЕПАННІЙ ТВОРЧОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ
КОМПОЗИТОРІВ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОРІЧЧЯ**

Спеціальність 17.00.03 — музичне мистецтво

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата мистецтвознавства

Львів — 2018

Дисертацією є кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Роботу виконано на кафедрі історії музики Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка Міністерства культури України.

Науковий керівник: кандидат мистецтвознавства, доцент

Катрич Ольга Тарасівна,
Львівська національна музична академія
імені М. В. Лисенка,
професор кафедри загального
та спеціалізованого фортепіано
(м. Львів)

Офіційні опоненти: доктор мистецтвознавства, професор

Копиця Маріанна Давидівна,
Національна музична академія України
імені П. І. Чайковського,
професор кафедри історії української музики
та музичної фольклористики
(м. Київ)

кандидат мистецтвознавства, доцент

Драганчук Вікторія Миколаївна,
Східно-український національний університет
імені Лесі Українки,
доцент кафедри історії, теорії мистецтв
та виконавства
(м. Луцьк)

Захист відбудеться «25» травня 2018 року о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.869.01 із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства у Малому залі Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка за адресою: вул. О. Нижанківського, 5, м. Львів, 79005.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка за адресою: вул. О. Нижанківського, 5, м. Львів, 79005.

Автореферат розіслано « 24 » квітня 2018 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
доктор мистецтвознавства, професор

Н. І. Сиротинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Періоди рубіжності століть, як свідчить світова історія, є періодами переосмислення художніх цінностей, пошуку нових засобів виразності, радикального оновлення шляхів творчої реалізації особистості. Час гострих соціально-економічних викликів ставить перед мистецтвом загалом, а перед музикою зокрема, завдання адекватного втілення образів світу, що стрімко змінюється. Наступ на художню свідомість кінця ХХ – початку ХХІ ст. комп'ютерних, інформаційних технологій, всюдисущої влади масмедіа багато в чому може розглядатись як «постмодерне ехо» тих революційних процесів, які відбулись у європейському соціумі на початку ХХ ст. Тому звернення до унікальної фортепіанної спадщини митців першої третини ХХ ст., що у своїх творах зреалізували радикально і несподівано оновлений звуковий універсум індустріального міста як звукообразний інтонаційний всесвіт тогочасної дійсності, видається особливо **актуальним** і потребує більш детального дослідження.

Вивчення досвіду Еріка Саті, представників «французької шістки», Ігора Стравінського, Ервіна Шульгофа, Богуслава Мартіну, Лео Орнштейна та багатьох інших композиторів першої третини ХХ ст. дає можливість глибше зрозуміти перспективи тих мистецьких процесів, які відбуваються у наш час і потребують осмислення в аспекті їх генези та онтології художньої виразності. Оскільки дослідження, будучи концептуально націленим на розкриття задекларованої теми, передбачає звернення до різних наукових сфер (філософія, культурологія, антропологія, релігієзнавство, історія мистецтв, історія музики та історія фортепіанного мистецтва зокрема, історія джазу, а також спектр міждисциплінарних студій), кожен з розділів дисертації може розглядатись як окремий науковий «блок» і містить відповідно обґрунтовану методологію наукового пошуку та джерельну базу.

Актуальність роботи зумовлена не лише художнім значенням модернового вектора у музичному мистецтві початку ХХ ст. у плані його проєкції на мистецькі новаційні процеси сьогодення, але й також відсутністю узагальнюючих наукових праць стосовно впливу урбаністичної естетики на музичне мистецтво загалом та на еволюцію системи піаністичної виразності зокрема. Адже, розширення змістової сфери музики шляхом залучення і активної апробації нових програмних

сюжетів і об'єктів для наслідування призвели до інтенсивного пошуку нетрадиційних способів їх втілення, а, відтак, до кардинального оновлення всієї системи виразових засобів і переосмислення звукотембральної природи традиційного інструментарію. У цьому сенсі фортепіано виявилось найбільш придатним для ретрансляції розмаїття індустріально-оновленої фоніки міста і зазнало чи на найбільших трансформацій звукообразу як комплексної системи зображальних, смислових та виразових можливостей.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана на кафедрі історії музики Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка відповідно до плану наукових робіт і є частиною комплексної теми № 2 «Історія зарубіжної музики», перспективного тематичного плану науково-дослідної діяльності Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка на 2014–2019 рр. Тему затверджено Вченою радою Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка (протокол № 4 від 10 грудня 2015 року).

Мета дослідження – концептуалізувати на рівні нового типу виразовості втілення урбаністичної тематики у фортепіанній творчості європейських композиторів першої третини ХХ століття.

Необхідність досягнення поставленої мети визначила формулювання наступних **завдань**:

- окреслити історичні і соціальні передумови культурно-цивілізаційних процесів початку ХХ ст. у контексті зародження урбаністичних тенденцій у мистецькому просторі;

- простежити шляхи інтеграції тематики індустріалізації і міського дозвілля у царину академічної музики;

- з'ясувати специфіку інтерпретації урбаністичної тематики, жанровий діапазон та систему виразових засобів, репрезентативну для різних європейських композиторських шкіл;

- виявити аспекти адаптації джазових моделей академічною музичною свідомістю;

- простежити процес еволюції звукового образу фортепіано під впливом естетики урбанізму.

Об'єкт дослідження – процес образно-інтонаційного оновлення звукового універсуму індустріального міста першої третини ХХ століття.

Предмет дослідження – фортепіанна музика європейських композиторів першої третини ХХ ст., що резонує суголосно тенденціям урбанізації.

Методи дослідження. Для дослідження задекларованої теми застосовано комплекс наукових методів, а саме:

- теоретичний – при вивченні наукових джерел за обраною темою;
- історико-діалектичний – при характеристиці історичних процесів, що вплинули на зародження урбаністичних тенденцій у мистецтві;
- тематично-типологічний – при характеристиці композиторських звернень до певних тематичних сфер та типів їх образно-семантичного трактування;
- музикознавчо-аналітичний та компаративний – при аналізі вибраних фортепіанних творів.

Теоретична база пов’язана з групами джерел, де:

– розглядається феномен Міста з позиції історичної культурології: Микола та Тетяна Анциферови, В’ячеслав Іванов, Георгій Лаппо, Юрій Лотман та ін.; місто як арена протистояння культури і цивілізації постає у філософських концептах Вальтера Беньяміна, Миколи Бердяєва, Жана Бодрійєра, Хосе Ортега-і-Гассета, Альберта Швейцера, Освальда Шпенглера та ін.;

– досліджується сфера соціальної урбаністики: праці Макса Вебера, Торстейна Веблена, Льюїса Вірта, Георга Зіммеля, Льюїса Мамфорда, Сільвії Фави, Ніала Фергюсона, Девіда Фрізбі та ін.

– осмислюється проблематика людської екзистенції в умовах урбаністичної дійсності: філософські та культурологічні праці, а також знакові дослідження з психоаналізу Ернста Блоха, Клементя Грінберга, Альберта Камю, Герберта Маркузе, Габрієля Марселя, Фрідріха Ніцше, Зігмунда Фрейда, Йогана Хейзінги, Альберта Швейцера, Карла Юнга та ін.;

– вивчається фортепіанна музика у контексті стильових тенденцій початку ХХ ст., серед яких праці Теодора Адорно, Олексія Алексєєва, Дарії Андросової, Бориса Асаф’єва, Феруччо Бузоні, Леоніда Гаккеля, Алана Гілмора, Джеймса Доналда, Миколи Друскіна, Ольги Катрич, Наталії Кашкадамової, Любові Кияновської, Леоніда Когана, Олени Кужелевої, Марії Матюхіної, Ірини Малофєєвої, Стефанії Павлишин, Юлії Пакконен, Наталі Рябухи, Савелія Савшинського, Юрія Ханона, Ніколаса Харнонкурта та ін.; музична публіцистика та епістолярна

спадщина композиторів ХХ ст. – Чарльза Айвза, Генрі Коуела, Богуслава Мартіну, Даріюса Мійо, Артура Онеггера, Ігора Стравінського, Пауля Хіндеміта, Ервіна Шкульгофа, Джорджа Антейля та ін.;

– прослідковується історія і естетика джазу: фундаментальні праці Єфима Барбана, Джеймса Коллієра, Валентини Конен, Юго Панасьє та ін.

– розглядається вплив урбаністичної тематики і джазової стилістики на музику академічної традиції: дослідження Інни Барсової, Інґріди Земзаре, Лідії Кокоревої, Марії Матюхіної, Наталії Светлакової, Володимира Симоненка, та ін. Серед праць, які сфокусовані на дослідженні історії і специфіки кіномузики і циркової естетики, особливо цінними виявились фундаментальні дослідження Ольги Буреніної-Петрової («Цирк в пространстве культуры»), Сергія Ейзенштейна («Мистерия цирка»), Зоф’ї Лісси («Естетика кіномузики»), Сергія Комарова («Немое кино») та ін.

Важливого значення для здійсненого дослідження мали праці, в котрих концептуалізується онтологія музичного урбанізму, а саме монографії Джозефа Меліса (Machlis J. *Introduction to Contemporary Music*, 1979), Алекса Росса (Ross A. «*The Rest Is Noise: Listening to the Twentieth Century*», 2007), Данієля Олбрайта (Albright D. «*Modernism and music: an anthology of sources*», 2004), Керола Оджа (Carol J. Оја. «*Making Music Modern: New York in the 1920s.*», 2000), а також сучасні дослідження музичного мистецтва початку ХХ століття: праці Дарії Андросової («Символізм і поліклавірність у фортепіанному виконавстві ХХ століття», 2014), Ганни Гостєвої («Російський авангард початку ХХ ст. Деякі музично-естетичні тенденції і принципи», 2017), Тетяни Кузуб («Музична культура ХХ століття як феномен глобалізації», 2009) та ін.

Матеріалом дослідження є фортепіанні твори європейських композиторів першої третини ХХ ст., образно-інтонаційний світ яких резонує з урбаністичною тематикою за наступними напрямками і тематичними блоками:

– еволюція звукообразу фортепіано на початку ХХ ст. як резонанс на урбаністично-забарвлене інтонаційне оновлення звукової сфери розглядається на прикладі *Токати* (1912) Сергія Прокоф’єва, *Allegro Barbaro* (1911) Бели Бартока, *Сюїти 1922* (1922) Пауля Хіндеміта, *Токати* (1937) Леоніда Половінкіна;

– тематика індустріалізації: *Рейки* (1926) Володимира Дешевова, *Scenic-Railway* (1923) Артура Онеггера, сонатина *Смерть машин* (1922)

Джорджа Антейля, *Авто* з циклу «Зошит мініатюр» (1928) Всеволода Задерацького, фантазія *Celestial Railroad* (1924) Чарльза Айвза та ін.;

– тематика міського дозвілля: окремі п'єси з фортепіанного циклу *Прогулянки* (1921), *Три вічні рухи* (1918) Франсиса Пуленка, фортепіанний цикл *Спорт і розваги* (1914), *Jack-in-the-Box* (1899), *La Belle Excentrique* (1920) Еріка Саті, *Adie, New-York!* (1919) Жоржа Оріка, *Негр у сорочці* з циклу «Солодощі» (1926) Клода Дельвенкура, *Фільм в мініатюрі*, *PAR T.S.F* (1925) Богуслава Мартіну та ін.;

– асиміляція джазу: прелюдія *Minstrels* (1910), *Ляльковий кек-уок* з циклу «Дитячий куточок» (1908) Клода Дебюссі, *Reg-Time* (1919) з балету «Парад» Еріка Саті, *Фокстрот, народжений на різжку* (1920), *Black Bottom* (1927), *Нова лялька (Шумі)* з циклу «Маріонетки» (1924) Богуслава Мартіну, *Piano Rag-music* (1919) Ігора Стравінського, *Suite Dansante en Jazz* (1931) Ервіна Шульгофа, *Trois Reg-Caprices* (1922) Даріюса Мійо, *Джаз-токама і fuga* (1928) Карла Хартмана та ін.

Хронологічні межі дослідження. Дослідження охоплює пласт європейської фортепіанної музики першої третини ХХ ст., у тому числі і української, а також вибрані фортепіанні твори американських композиторів, що використовуючи певні комплекси музично-виразових засобів віддзеркалили новітню звукообразність процесів індустріалізації великих міст.

Наукова новизна. Пропонована дисертація є однією з перших спроб в українському музикознавстві дослідити вплив тенденцій урбанізму на фортепіанну музику першої третини ХХ ст. **Вперше** в українському музикознавстві :

– здійснено концептуалізацію втілення у фортепіанній музиці звукового універсуму індустріального міста на основі виокремлення цілого пласту фортепіанних творів, суголосних урбаністичній тематиці;

– з'ясовано специфіку інтерпретації урбаністичної тематики композиторами різних європейських шкіл: жанровий діапазон, систему виразових засобів, принципи формотворення тощо;

– досліджено шляхи інтеграції і аспекти освоєння джазової стилістики у фортепіанній творчості представників французької «шістки», Еріка Саті, Ігора Стравінського, Ервіна Шульгофа, Пауля Хіндемита, Богуслава Мартіну, Карла Хартмана та ін.;

– відслідковано процес оновлення звукового образу фортепіано внаслідок проникнення в систему піанізму символу «ударності» як

відлуння «нового динамізму» і жанрово-стильових елементів джазового стилю.

Особистий внесок здобувача. Дослідження поглиблює музикознавчий дискурс урбаністичної тематики у музичному мистецтві початку ХХ ст. У дисертації вперше комплексно досліджено специфіку втілення звукового універсуму індустріального міста засобами фортепіанного письма у композиторській практиці першої третини ХХ ст. Усі наукові положення та висновки належать дисертантці. Наукові публікації за темою дисертації є одноосібними.

Практичне значення дослідження зумовлене створенням науково-методологічного підґрунтя дослідження модернових тенденцій у мистецтві початку ХХ ст. Основні положення, висновки та фактичний матеріал дисертації можуть бути використані в подальшій розробці наукової проблематики наближеного тематичного спектру, в навчальних курсах з історії світової та української музичної культури, музичної педагогіки, історії фортепіанного виконавства, музичної інтерпретації та філософії мистецтва у вищих музичних навчальних закладах.

Апробація результатів дисертації. Окремі положення дослідження обговорювались на наукових конференціях: «Молоде музикознавство» (Львів, 2011, 2013), Міжнародна конференція «Музикознавчий універсум молодих» (Львів, 2017), Всеукраїнська молодіжна науково-творча конференція «Дні науки» (Одеса, 2015). Апробація результатів була здійснена у авторському курсі лекцій з «Методики викладання гри на фортепіано» (2015–2016), у відкритій лекції, прочитаній для аспірантів у навчальному курсі «Філософія мистецтва» (2016), а також на відкритих концертах-лекціях «Jazz in Classic» (Львів, 2015), «Повернення із забуття» (Львів, 2017) та «Фортепіанна музика ХХ сторіччя» (2017). За матеріалами дисертації проведено відкриту лекцію-концерт у м. Сичуань (Китай, 2012).

Публікації. Основні положення дисертації відображені у шести одноосібних публікаціях в українських та зарубіжних наукових виданнях. З них п'ять – у фахових виданнях, затверджених ДАК МОН України, та одна у виданні, що входить до міжнародних наукометричних баз.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатку. Загальний обсяг дисертації становить 196 сторінок, з них 174 сторінки основного тексту. Список використаних джерел становить 267 позицій.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано вибір теми, доведено її актуальність та зв'язок з науковими програмами, планами, темами, визначено мету й завдання, об'єкт і предмет дослідження, окреслено теоретичну базу та методологію дослідження, вказано наукову новизну отриманих результатів та їх практичне значення, відомості щодо апробації результатів дисертації та публікацій автора.

У **першому розділі УРБАНІСТИЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ В МИСТЕЦТВІ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОРІЧЧЯ** досліджуються історико-культурні передумови визрівання і втілення урбаністичного вектору у мистецькому континуумі. Він складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 1.1. *Еволюція образу Міста в історичному та культурно-цивілізаційному поступі людства* простежено процес еволюції семантичного образу Міста. Надзвичайно складний і багатовимірний феномен Міста розглянуто в соціокультурному, філософсько-естетичному і мистецькому вимірах крізь призму трьох основних моделей трактування семантичного топосу Міста – *есхатологічної* (місто, як головний чинник занепаду культури, простір, де руйнуються онтологічні основи буття), *утопічної* (місто як осереддя і триумф цивілізації) та *амбівалентної*. Осмислюється низка інтерпретацій образу Міста від міфічного «небесного граду», «міста-космосу», «міста-сонця», «міста-саду» до есхатологічних моделей «міста-пастки», «кам'яного велетня» (О. Шпенглер), «міста-музею Ідеальної Деконструкції» (Ж. Бодрійяр) тощо. Дихотомність Міста розкривається у системі подвійних символів на кшталт опозицій «тіло – душа», «цивілізація – культура», «стандартність – трансцендентність», «демократичне – елітарне», які становлять цілісність і парадоксальність Міста як феномену і одночасно є проекцією амбівалентності людської душі.

У підрозділі 1.2. *Феномен "людина і місто" у філософсько-естетичних працях кінця ХІХ – початку ХХ сторіччя* розглянуто множинність і неоднозначність осмислення урбаністичних реалій у сенсі проблематики людської екзистенції. Місто початку ХХ ст. внаслідок глобальних процесів індустріалізації і шаленого наступу техніцизму у всіх сферах людського буття стає ареною протистояння *цивілізації і культури*. Виникає гостра культурологічна потреба у трактуванні і сприйнятті неоднозначності опозицій матеріальне – духовне, машина – людина,

гуманізм – техніцизм, культурна еволюція – технічна цивілізація тощо. В цьому контексті феномен Міста опиняється в епіцентрі філософсько-культурологічних і науково-соціологічних міркувань і досліджень Освальда Шпенглера («Сутінки Європи», «Людина і техніка»), Хосе Ортеги-і-Гассета («Повстання мас», «Дегуманізація мистецтва»), Миколи Бердяєва («Криза мистецтва», «Сенс творчості»), Торстейна Веблена («Теорія марнотратного класу»), Герберта Маркузе («Одновимірна людина»), Габрієля Марселя («Метафізичний щоденник»), Альберта Камю (філософське есе «Міф про Сизифа»), Альберта Швейцера («Занепад і відродження культури»), Йохана Хейзінги («Homo ludens») та ін. Феномен Міста значно розширює межі розуміння людини і соціуму і призводить як до трансформації людської свідомості під впливом диктату «мас», навали техніцизму і машинерії (феномен т. зв. «технократичної свідомості»), так і до радикальних змін у сфері соціальної і міжособистісної комунікації (ідея відчуження, «урбанізованої» самотності, соціальної нетерпимості тощо). Проблематика соціально-психологічних аспектів урбанізму актуалізується як філософами (Ф. Ніцше, О. Шпенглер, М. Бердяєв), психоаналітиками (З. Фройд), так і соціологами кінця XIX – початку XX ст. – Г. Зіммеlem, М. Вебером, Л. Віртом та ін.

У підрозділі 1.3. *Урбаністичний вектор у музичному мистецтві в контексті культурно-цивілізаційних процесів початку XX сторіччя* простежено визрівання і усталення урбаністичних тенденцій у мистецтві початку XX ст., що відбувається на тлі глобальних соціально-політичних катаклізмів, воєнних потрясінь і нестримного наступу науково-технічного прогресу. Простежено стильову багатовекторність модернізму, як провідної культурної парадигми новітнього часу, у лоні котрого співіснували різноманітні мистецькі явища, зокрема футуризм, брьюїтизм, фовізм, фумізм, кубізм, сюрреалізм, дадаїзм тощо. Урбанізм відкриває абсолютно нові сюжетно-образні сфери, які найбільш точно корелюються з оновленою міською реальністю, а саме – *тематику індустріалізації* і *тематику міського дозвілля* у світлі новітніх форм колективних комунікацій, породжених урбанізованою міською культурою (кіно, спорт, цирк, естетика джазу). Радикалізація музичного мислення початку XX ст. внаслідок проникнення образів міста в якості акустичних чи візуальних об'єктів призвела до динамічного розширення палітри художньо-виразових засобів і формування цілого комплексу

виражальності, а саме: імітуюча інструментовка для передачі ударно-шумової звучності і залучення позамузичних чинників та новітніх звукогенеруючих пристроїв (Хвилі Мартено, терменвокс, ритмікон, шумові модулятори тощо); домінування метро-ритмічного остинато на всіх рівнях музичного мислення; перевага жорсткої дисонантності; використання нетрадиційних способів звуковидобування; виведення тембральності у пріоритетні позиції аж до вторгнення у сферу сонористики; аскетична виваженість і раціональність у сфері структуризації музичного матеріалу. Звернення до ужиткової, доступної музики, а також до тематики міського дозвілля обумовлює появу в царині класичної музики стильових ідіом джазу як найбільш екзотичного «персонажу» в європейському мистецькому континуумі, котрий перебував в активному процесі інтеграції з різнорідними мистецькими явищами.

У другому розділі **ТЕМА ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ У ФОРТЕПІАНОМУ МИСТЕЦТВІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КОМПОЗИТОРІВ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОРІЧЧЯ** виокремлено та проаналізовано пласт фортепіанної музики, дотичної до тематики індустріалізації. З'ясовано специфіку інтерпретації зазначеної образної складової композиторами різних національних шкіл, зокрема американської, та простежено кардинальну трансформацію звукообразу фортепіано у контексті означених процесів.

У підрозділі 2.1 *Технократизм та мистецькі модифікації втілення образу Мащини як символу епохи* відстежено процес формування феномену «технічної культури», зосередженої на втіленні образів, в певний спосіб пов'язаних з урбаністичною тематикою як мистецьке відлуння «технократичної свідомості». Звернення композиторів академічного спрямування до образів Машинерії у різних її модифікаціях (заводський конвеєр, автомобіль, поїзд, літак тощо) сприймаються як новітнє продовження романтичних інспірацій, проте з кардинально іншим підходом до структуризації музичного матеріалу і до самого процесу творення мистецького об'єкту. Предметом дослідження було обрано фортепіанні мініатюри з чітко зазначеною програмною складовою. Досить часто смислове навантаження диктує застосування кардинально різних звуконаслідувальних темброво-ритмічних, фактурних і динамічних ефектів, навіть коли предметна сутність ідентична, приміром *Рейки* В. Дешевова і *Scenic-Railway* А. Онеггера, *В автомобілі* Ф. Пуленка чи *Авто* В. Задерацького. Проте, всі ці твори об'єднані наскрізною

тенденцією до поєднання двох компонентів – конструктивного мислення (механічність, аемоційність) і яскравої асоціативності при максимальній конкретності, «антиабстрактності» (вислів С. Павлишин) висловлювання. Новітні ідеї прогресуючого руху репрезентовані і у жанрі токати, що в умовах проникнення жорстко-дисонантних ритмо-комплексів як відлуння шумової акустики індустріального міста отримує урбаністично-механістичне забарвлення, навіть за відсутності програмного орієнтуру (*Токата* С. Прокоф'єва, *Токата* Л. Половінкіна).

У підрозділі 2.2. *Еволюція звукового образу фортепіано на межі XIX–XX сторіч: новий динамізм, вектори втілення простору і часу* простежено процес трансформації звукообразу фортепіано під впливом урбаністичної естетики. Динамізм і радикальність мистецьких процесів на рубежі сторіч спровокували потребу в якісно іншій звучності, яка була б спроможна відтворити багатовимірну специфіку тогочасного буття, тому звучність фортепіано класично-романтичної доби з оркестрово-вокальною міметичною природою в добу Новітнього часу втрачає свої позиції. У систему піанізму проникає «ударність» як принцип звуковидобування і остинатність як принцип мислення. У царині фортепіанної звучності початку XX ст. «ударність» отримує два основних розгалуження – мануальний, неокласичного типу піанізм (К. Дебюссі, Е. Саті, композитори французької «шістки», Е. Шультс, Б. Мартіну та ін.) та ударно-шумовий, як своєрідна ремінісценція романтичного стилю, проте в кардинально іншому звуковідчуттєвому і стилевому ракурсі (І. Стравінський, П. Хіндеміт, С. Прокоф'єв, Б. Барток та ін.). В обидвох випадках спостерігається тенденція до уривчастості звучання з мінімальним застосуванням педалізації. У цьому контексті проведено аналогії з експериментальними композиціями американських композиторів – Чарльза Айвза, Генрі Коуела, українського емігранта Лео Орнштейна, Джоржа Антейля, Чарльза Айвза та ін. Очевидно, що й ідея «препарованого» фортепіано на початку XX ст. (Е. Саті, Л. Половінкіна) постала як складова процесу деструкції традиційного піанізму. Радикальність експериментування зі звуковою природою інструменту призвело до появи вже у першій половині XX ст. таких знакових творів-«подій», як *Механічний балет* (1924) Дж. Антейля чи *Вакханалія* (1940) Дж. Кейджа. Відстежено і вплив специфіки джазового піанізму на еволюцію фортепіанної звучності, адже традиції виконання регтайму теж апелюють до ударної-шумової звучності

(*Piano Rag-music* І. Стравінського, *Регтайм* П. Хіндемита, *Фокстрот* Е. Шульгофа та ін.).

У третьому розділі **ФОРТЕПІАННА МУЗИКА І ЗВУКОВІ ОБРАЗИ МІСЬКОЇ КУЛЬТУРИ В СВІТЛІ НОВИХ ФОРМ КОЛЕКТИВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ У ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХХ СТОРІЧЧЯ** на прикладі фортепіанної творчості Е. Саті, представників «французької шістки», Б. Мартіну, Е. Шульгофа, І. Стравінського, П. Хіндемита, К. Хартмана та ін. виявлено специфіку втілення і відображення урбаністичної естетики крізь призму тематики дозвілля. Бурхливий розвиток популярної музики, зокрема джазу, масових технологій – кіно, звукозапису, радіо, – призводить до активних дискусій у середовищі академічного мистецтва. Задля актуальності і запотребованості власної творчості, композитори змушені були балансувати на межі академічного і поп-мистецтва, активно залучаючи ідіоматику новітніх форм міського дозвілля.

У підрозділі 3.1. *Усталення нових форм колективної комунікації в урбанізованому суспільстві першої третини ХХ сторіччя* розглянуто процес формування т. зв. «масової» культури і її інтеграції в царину академічного мистецтва. Зазначено, що одними з перших, хто закликає наблизити музику до реального життя, йти в «бік залитої сонцем і radoщами вулиці» (А. Росс) стали *французькі* митці, проголошуючи на початку 1920-х естетику «нового динамізму» для ретрансляції звукового профілю урбаністичного процесу. Париж активно апробує всі новітні бурхливі захоплення 20-х років – мюзик-холл, американський джаз, культуру спорту і ексцентрику цирку, акустику шуму машин, технології грамзапису і радіо, епатуючі «сплески» кубізму, футуризму, дадаїзму, сюрреалізму в їх феєричному переплетінні. Зростаючий інтерес до видовищності і публічності у мистецькому просторі обумовлює специфіку образного моделювання реальності художником. Митець не лише відображає дійсність, а й свідомо гіперболізує всі її нюанси, часто виходячи за межі логіки, балансує на межі пародії і гротеску, інтуїції і розуму (*Негритянська рапсодія* (1919) Ф. Пуленка, балети *Парад* (1917) Е. Саті, *Кухонне ревію* (1924) Б. Мартіну, *Бик на даху* (1920), *Блакитний експрес* (1924), *Створення світу* (1923) Д. Мійо, *Тригрошова опера* (1928) К. Вайля та ін.).

У підрозділі 3.2. *Тематика дозвілля у фортепіанній музиці: спорт, кіно, цирк* прослідковано процес демократизації мистецтва початку

XX ст. шляхом залучення у сферу академічних традицій театральної буфонади, циркової ексцентрики, духу різноманітних артистичних зібрань – *goguette* (з франц. весела забава), *café chantant* (з франц. букв. співаюче кафе, кафе із співом), культури *chansonnier* (від фр. *chanson* – пісня), атмосфери спортивного азарту, видовищності кінематографу тощо. Виявлено історико-культурні передумови формування ідей «нової простоти», «нового динамізму» (французька «шістка»), «нової речовості» (П. Хіндеміт, К. Вайль, К. Орф та ін.), «меблевої музики» (Е. Саті), перші музичні паростки мінімалістичної техніки, конкретної музики, алеаторики, репетитивної музики тощо. Активне залучення побутових міських жанрів, ритмів та інтонацій ужиткової музики спричинило зростаючу тенденцію до спрощення музичної мови, мініатюрності форм і лаконічності висловлювання. Композитори часто застосовують прийоми зіставлення і нашарування декількох мелодичних ліній чи фактурно-стильових моделей, що розвиваються незалежно, калейдоскопічно змінюючи строкату обрано-настроєву картину вуличного дійства на кшталт кубістичних полотен (цикли *Спорт і розваги* Е. Саті, *Вечори в Назалле* Ф. Пуленка тощо). Проаналізовано фортепіанні цикли заявленого тематичного спрямування, а саме *Спорт і розваги* та *Джек у стійлі* Е. Саті, *Фільм в мініатюрі* Б. Мартіну, *Прогулянки* Ф. Пуленка, а також ряд програмних фортепіанних мініатюр, серед яких *Циркова полька* І. Стравінського, *На хвилях радіо* Б. Мартіну тощо. Виявлено, що композитори, апробовуючи абсолютно новітню образно-тематичну сферу, вперше втілюють позамузичні, позамистецькі поняття і категорії з установкою на парадоксальність сприйняття програмності твору. Таким чином, розкріпачення змістовної сфери музики поглиблює процес інтелектуалізації та раціоналізації художніх асоціацій, що знаходить своє втілення у формі «програмного парадоксу» (вислів Л. Кияновської).

У підрозділі 3.3. *Асиміляція джазу як особливої форми міжособистісної комунікації у фортепіанній музиці* відстежено процес адаптації джазової ідіоматики академічною музичною свідомістю на прикладі фортепіанної творчості Е. Саті, Е. Шюльгофа, І. Стравінського, Б. Мартіну, П. Хіндеміта, К. Хартмана та ін. Виявлено, що у творчості французьких композиторів процес асиміляції джазу відбувається різними шляхами – від декоративного наслідування джазової поетики чи зовнішнього колажування до гармонійного взаємопроникнення і глибинної

асиміляції елементів академічної і джазової музичної мови. Якщо К. Дебюссі (*Кек-уок*, прелюдія *Minstrels*), М. Равель (джазові епізоди у *Концерті для лівої руки*, друга частина скрипкової сонати *Blues*) у використанні стилістики джазу опираються на фольклорні ритуально-ігрові концепції, на африканську автентіку, то, починаючи від творчості Е. Саті, Д. Мійо, Ж. Оріка, Ф. Пуленка, Б. Мартіну та ін. характерні елементи менестрельного театру і ранньоорлеанського джазу відіграють дещо іншу естетичну роль, а саме – увипуклення урбаністичності і парадоксальності епохи у її нестримному динамізмі. У творчості І. Стравінського, П. Хіндемита, К. Хартмана, Е. Шюльгофа джаз набуває індивідуалізованого в кожному окремому випадку звучання і семантичного наповнення, часто в доволі незвичному стильовому обрамленні.

У **Висновках** узагальнено і сформульовано основні положення, що відображають результати дослідження фортепіанної творчості європейських композиторів першої третини ХХ ст. в контексті відображення оновленого звукового універсуму індустріального міста. Виявлено, що зацікавлення урбаністичною тематикою носило здебільшого епізодичний і нетривалий характер, що жодним чином не дає змогу трактувати того чи іншого композитора як виключно «урбаніста». Індикатором наявності урбаністичного спрямування слугували чітко зазначена програмна складова (візуальні чи акустичні знаки індустріальної доби, тематика міського дозвілля) і застосування джазової ідіоматики, зокрема джазових жанрових моделей (*кек-уок*, *регтайм*, *блюз*, *фокстрот*). Досліджено специфіку індивідуального композиторського бачення образів машинерії, а також особливості трактування урбаністичної тематики в рамках різних композиторських шкіл. На основі аналізу вибраних фортепіанних творів виявлено безапеляційне домінування принципу *остинато* як естетичного модусу машинерії і техніцизму на всіх рівнях музичної виразності, а саме: у сфері ритму – метроритмічне *остинато*, у сфері мелодики – інтонаційна *остинатність*, екстенсивний тип інтонаційного розгортання, на рівні фактури – дотримання певного фактурного модусу протягом структурного розділу чи протягом всього твору, у сфері драматургії – монтажне співставлення епізодів-блоків тощо.

Відстежено формування цілого комплексу дієвих засобів динамізації музичної тканини і механізмів відтворення ідеї прогресуючого руху, а саме: метроритмічна варіантність і полікомплекси, активне

застосування поліфонічних прийомів як дієвого чинника інформативної і часової концентрації, структурування музичного потоку шляхом співставлення різних динамічно-енергетичних градацій, ступеневе співставлення різнорідних фонічних площин тощо.

Процес оновлення звукообразу фортепіано розглянуто крізь призму ударності, що виводиться у провідні позиції фортепіанного звучання. Ударність отримує розгалуження у двох типах піанізму, котрими послуговуються композитори, висвітлюючи урбаністичні образи у тих чи інших ракурсах, – ударно-мануальному, класичного типу піанізму і ударно-шумового, концертно-бравурного плану. В обидвох випадках спостерігається навернення до генетичної природи фортепіано, його «поліклавірності» (Д. Андросова).

Серед новацій, привнесених джазовою стилістикою, виокремлено два основні моменти – емансипація ритму і імпровізаційна природа музичного висловлювання як відбиток архаїчного фольклорного підґрунтя, так і джазової естетики міжособистісної комунікації зокрема. Виявлено механізми освоєння джазових моделей академічною музичною свідомістю, а саме:

- оперування певними моделями ритмічної поліфонії, такими як перехресна ритміка (*Cross rhythms*) чи геміола (*Hemiola*), елементами свінгу, особливостями джазової стопп-техніки, застосування епізодів-брейків тощо;
- застосування елементів підголоскової і контрастної поліфонії, що перегукуються з африканською технікою респонсорного співу;
- тяжіння до звуковисотної лабільності як відлуння інтонаційної специфіки африканського співу у вигляді дисонантних інтервальних ущільнень мелодичної лінії, глісандуючих підходів тощо;
- модальне мислення з широким застосуванням елементів блюзового, пентатонічного і октатонічного звукорядів, блок-акордів, паралельних низхідних акордових послідовностей («barbershop»), техніки біладового нашарування фактурних пластів тощо.

У дисертації простежено вплив новітніх форм міської комунікації, а саме кінематографу, спортивної і циркової ексцентрики на музику академічної традиції початку ХХ ст. Серед основних тенденцій слід виокремити такі: театралізацію інструментальної інтонації, що набуває мімічно-жестових якостей; тяжіння до ексцентрично-епатажного типу висловлювання і гіперболізованої експресії; тяжіння до циклічності і

афористичності письма; зосередженість на техніці подачі матеріалу, а відтак, умовність і аемоційність висловлювання; принцип дистанціювання, введення оповідача або авторських ремарок стосовно сюжету чи манери виконання; гіперболізовану увагу до ідеї руху тощо.

Процес проникнення урбаністичних тенденцій у царину музичного мислення став одним із чинників формування особливих засобів виразності і способів їх втілення, певних форм конструювання і організації музичного матеріалу, котрі згодом стануть фундаментальною базою композиторських технік ХХ ст. Тому дослідження мислиться як відкрите, що уможливорює перспективу розвитку та подальшого вивчення досвіду композиторів початку ХХ ст. у царині втілення радикально оновленої інтонаційно-звукової образності індустріального Міста та його безпосереднього впливу на еволюцію композиторського мислення наступних поколінь.

Список опублікованих праць за темою дисертації:

1. Мартинова Н. Тема цивілізації і культури у філософських і культурологічних джерелах кінця ХІХ – поч. ХХ ст. *Київське музикознавство. Культурологія та мистецтво* : збірка статей. Київ, 2011. Вип. 38. С. 42–55.
2. Мартинова Н. Тенденції урбанізму у фортепіанній музиці Еріка Саті та представників «французької шістки». *Наукові записки. Серія: Мистецтвознавство*. Тернопіль, 2011. Вип. 2. С. 131–137.
3. Мартинова Н. Джазові ідіоми у фортепіанних творах французьких композиторів початку ХХ століття. *Наукові записки. Серія: Мистецтвознавство*. Тернопіль, 2012. Вип. 1. С. 65–73.
4. Мартинова Н. Suite Dansante en Jazz Ервіна Шульгофа в контексті асимілятивних процесів у західноєвропейській музичній культурі першої половини ХХ сторіччя. *Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство*. Івано-Франківськ, 2012. Вип. 24–25. С. 280–286.
5. Мартинова Н. Фортепіанний цикл Еріка Саті «Спорт та розваги»: відображення урбаністичної поетики в сюрреалістичному ракурсі. *Мистецтвознавчі записки* : збірник наукових праць. Київ, 2013. Вип. 23. С. 62–71.

6. Martynova N. Sound Machine image in the piano works of European composers of the first half of the twentieth century. *European Journal of Arts*. Vienna, 2015. № 1. P. 25–29.

АНОТАЦІЯ

Мартінова Н. І. Звуковий універсум індустріального міста у фортепіанній творчості європейських композиторів першої третини ХХ сторіччя. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства за спеціальністю 17.00.03 – Музичне мистецтво. – Львівська національна музична академія імені М. В. Лисенка, Міністерство культури України. – Львів, 2018.

Дисертацію присвячено дослідженню процесу втілення оновленого звукообразного інтонаційного універсуму індустріального міста у фортепіанній творчості європейських композиторів першої третини ХХ ст.

Актуальність та новизна роботи зумовлені художнім значенням урбаністичного вектору у музичному мистецтві початку ХХ ст., а також відсутністю узагальнюючих наукових праць стосовно впливу урбаністичної естетики на музичне мистецтво першої третини ХХ ст. загалом, та на еволюцію системи піаністичної виразовості зокрема.

Музичним матеріалом для дослідження є фортепіанні твори європейських композиторів першої третини ХХ ст. різних національних шкіл, зокрема української, а також ряд експериментальних програмних мініатюр американських композиторів, що комплексом музично-виразових засобів віддзеркалили новітню звукообразність процесів індустріалізації великих міст.

Матеріали дослідження можуть бути використані у подальшій розробці наукової проблематики стосовно актуалізації новітніх мистецьких явищ і тенденцій початку ХХ сторіччя, що перебували у лоні модернізму.

Ключові слова: фортепіано, місто, урбанізм, індустріалізація, звуковий універсум, джаз, машинерія.

ANNOTATION

Martynova N.I. The sound universe of the industrial city in the piano-art of European composers of the first third of the 20th century. – Scientific qualification work as a copyrighted manuscript.

Thesis for Candidate degree in Arts. Specialty 17.00.03 – Musical Art. – M. V. Lysenko Lviv National Music Academy, Ministry of Culture of Ukraine. Lviv, 2018.

The dissertation is devoted to studying the process of the updated sound images intonational universe of the industrial city implementation in piano creativity of the European composers of the first third of the 20th century.

The urgency and novelty of the work are due to the artistic significance of the urbanistic vector in the musical art of the early twentieth century, as well as the absence of generalized scientific works about the influence of urban aesthetics on the musical art of the first third of the twentieth century in general and on the evolution of the system of piano expressions in particular.

The musical material for research is the piano pieces of European composers of the first third of the twentieth century of various national schools, as well as experimental programmatic thumbnails of American composers, whose complex of musical-expressive means reflected the latest sounding of processes of industrialization of large cities. The focus of the study is a series of software piano miniatures by Eric Sati, composers of the French «six», Igor Stravinsky, Erwin Schulhoff, Sergei Prokofiev, Leo Ornstein, Charles Ives, George Antheil, Bohuslav Martinu, Vsevolod Zaderatsky, Volodymyr Deschevov etc.

A complex of scientific methods in their interaction is used for studying the declared topic in the dissertation. The historic-dialectic approach allows us to investigate the dynamics of historical processes that directly influenced the emergence of urbanist tendencies in art. Theoretical and thematic-typological approaches make it possible to identify the specifics of embodiment and figurative and thematic interpretation of urban themes. For the analysis of specific piano works, musical-analytical and computational methods are used that reveal both the stylistic individuality of compositional perception and the evolution of the semantic interpretation of the industrial city's sound phonics.

The scientific novelty of the dissertation is that for the first time in Ukrainian musicology:

- there were explored ways of integrating sound images and realities of an industrial city into the field of academic art, namely, through the appeal to the subjects of industrialization as a new sign-expressive semantic system and the themes of the newest forms of urban communication (sports, cinema, circus, jazz);
- it was carried out on the basis of a number of piano works sacred on urban themes the conceptualization of the embodiment of piano music in the sound universe of the industrial city;
- it has been clarified the specificity of the musical adaptation of the updated sound toponomy of the early twentieth century city in the composers of various national schools: genre-range zones, system of expressive means, principles of shaping, etc.;
- it was observed the process of updating the sound image of the piano as a result of penetration into the piano system of "shock" as an echo of "new dynamism" and genre-style models of jazz style;
- it was explored the evolution of stylistic approaches and aspects of the development of jazz style in piano creativity of composers of the first third of the twentieth century.

The materials of this research can be used in further development of scientific issues concerning the actualization of the latest artistic phenomena and trends of the beginning of the 20th century that were in the wake of modernism. Some of the research findings were discussed at scientific conferences, such as "Young musicology" (Lviv, 2011, 2013), International conference "The Musicology Universe of the Young" (Lviv, 2017), Ukrainian youth at the scientific and creative conference "Days of Science" (Odesa, 2015). Approval of the results was carried out in the author's course of lectures on «Methods of teaching the piano» during an open lecture, read for postgraduate students in the course "Philosophy of Art", as well as in open concerts-lectures «Jazz in Classic» (Lviv, 2015) and «Return from oblivion» (Lviv, 2017). On the basis of the materials of the dissertation an open lecture concert was held in Sichuan (China, 2012).

Key words: piano, city, urbanizm, industrialization, sound universe, jazz, machinery.

АННОТАЦИЯ

Мартынова Н. И. Звуковой универсум индустриального города в фортепианном творчестве европейских композиторов первой трети XX столетия. – Квалификационный научный труд на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата искусствоведения по специальности 17.00.03 – Музыкальное искусство. – Львовская национальная музыкальная академия имени Н. В. Лысенко, Министерство культуры Украины. – Львов, 2018.

Диссертация посвящена исследованию процесса воплощения обновленного звукообразного интонационного универсума индустриального города в фортепианном творчестве европейских композиторов первой трети XX в.

Актуальность и новизна работы обусловлены художественным значением урбанистического вектора в музыкальном искусстве начала XX в., а также отсутствием обобщающих научных трудов о влиянии урбанистической эстетики на музыкальное искусство первой трети XX века в целом, и на эволюцию системы пианизму в частности.

Музыкальным материалом для исследования стали фортепианные произведения европейских композиторов первой трети XX века различных национальных школ, в частности украинской, а также ряд экспериментальных программных миниатюр американских композиторов, которые комплексом музыкально-выразительных средств отразили новую звукообразность процессов индустриализации крупных городов.

Ключевые слова: фортепиано, город, урбанизм, индустриализация, звуковой универсум, джаз, машинерия.

Підписано до друку 20.04.2018.
Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 1,16.
Наклад 100 прим. Зам. № 87.

Видавець і виготовлювач – ФОП Тетюк Т. В.
Свідоцтво серія ЛВ № 80 від 11.09.2013 р.
м. Львів, пр. Червоної Калини, 115
тел.: (093) 464-3063